

Fatma Fahrünnisa Hanım
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevelân

Bir İstanbul
Hanımefendisinin
Bursa Seyâhati

Prof. Dr. İsmail DOĞAN

FATMA FAHRÜNNİSA HANIM

BİR İSTANBUL HANIMEFENDİSİNİN BURSA SEYÂHATI

Hazırlayan ve Bir Değerlendirme ile Sunan:
Prof. Dr. İsmail Doğan

ISBN 978-605-318-318-1

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2016, Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları
Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.ne aittir.
Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri,
kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt
ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz.

Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır.
Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında
yayınevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları
satın almamasını diliyoruz.

I. Baskı: Ocak 2016, Ankara

Yayın-Proje: Neslihan Gürsoy
Dizgi-Grafik Tasarım: İsa Çam
Kapak Tasarımı: Mehmet Gruşçu

Baskı: Vadi Grup Ciltevi A.Ş.
İvedik Organize Sanayi 28. Cadde 2284 Sokak No:105
Yenimahalle/ANKARA
(0312 394 55 91)
Yayıncı Sertifika No: 14749
Matbaa Sertifika No: 26687

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net

Fatma Fahrünnisa Hanım: Bu kitaba konu olan Bursa Seyahati notlarının sahibi *Fatma Fahrünnisa Hanım*'ın özgeçmişini hakkında kayıtlarda ayrıntılı bilgi yer almamaktadır. Birkaç ansiklopedik çalışmada bazı ipuçları verilmekle birlikte bunlar da yeterli değildir. Eldeki bilgiler yazarın iki önemli özelliğini öne çıkarmaktadır: Fatma Fahrünnisa Hanım, dönemin ünlü Bursa valisi Ahmet Vefik Paşa'nın torunudur. Edebi alandaki şöhreti ise daha çok *Kadınlara Mahsus Gazetesindeki* yazarlığıdır. Yazarın özgeçmişine ilişkin mevcut bilgilere ilaveten yeni bazı hususlar kitabımızın "*Fatma Fahrünnisa Hanım kimdir?*" başlığı altında yer almaktadır.

Prof. Dr. İsmail Doğan: Bursa doğumludur. İlk, Orta ve Lise öğrenimini Bursa'da; *Lisans* ve *Lisansüstü* öğrenimini Ankara Üniversitesi'nde yaptı.

Ankara Etlik Lisesi'nde üç yıl öğretmenlik sonrasında On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde *Araştırma Görevlisi* ve *Dr.- Öğretim Görevlisi* olarak çalıştı. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı, "*Türk Kültür ve Eğitime Katkıları Açısından Mehmet Tahir Münif Paşa ve Ali Suavi Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma*" adlı araştırması, belirtilen Tanzimat aydınları hakkında Cumhuriyet dönemindeki "ilk doktora tezi"dir.

İsmail Doğan, Eğitim Sosyolojisi Bilim Dalı'nda Doçent iken aynı alanda Ankara Üniversitesi'nde *Profesörlüğe* yükseltilmiştir (Nisan 2002). Halen Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitimin Kültürel Temelleri Bölümü, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri (ESTT) Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir; aynı zamanda ESTT Anabilim Dalı Başkanlığını da yürütmektedir.

2007-2013 yılları arasında Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın bazı proje ve süreli yayın etkinliklerinde üyelik ve editörlükler yapmıştır.

Bursa hakkındaki çalışma ve eserleri nedeniyle Bursa Sivil Toplum Derneđi (SİVİLAY) tarafından 2010 yılı “Bursa’ya Katkı Ödülü”; *Eğitim Sosyolojisi* kitabıyla da İLESAM (Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliđi)’nin 2011 yılı araştırma ve inceleme ödülünü almıştır.

Prof. Dr. İsmail Doğan’ın Ocak 2015 tarihi itibariyle 200’ün üzerinde te’lif makale ve incelemesi ile çeviri çalışmaları ve 30 adet kitabı bulunmaktadır

Yazarla iletişim:

Elektronik posta: idogan0616@hotmail.com

Kişisel Web: doganismaail.net

Twitter: sosyologdogan

TAKDİM

BURSA'YI ESTETİZE EDEN BİR HANIM DUYARLIĞI

Ankara Üniversitesi'nin çalışkan ve velût hocalarından Prof. Dr. İsmail Doğan, Türk eğitimi ve sosyolojisine ciddi katkıları olan çalışmalara imza attı. Şimdi de yine Türk irfanı adına büyük bir kazanç olacağına inandığımız bir çalışmasıyla karşınızda. İstanbullu bir Türk hanımın Bursa gezi notlarını içeren bu eser, salt bir metin olmaktan öte, bu metne anlam katan özgün bir inceleme ve değerlendirme de içeriyor.

Eser, 19.yüzyılın sonlarındaki Bursa'ya dair çok önemli tarihî, kültürel, coğrafi, dinî bilgiler verdiği gibi aynı zamanda o dönemde bir kadın duyarlılığının prizmasından geçmiş bir Bursa imgesini de sunuyor. Gezi, gözlem ve izlenim konusunda hanımlar, erkeklerle göre daha zengin bir bakış açısı ve veri üretiyor.

Bu bakımdan Bursa'yı bir hanımın kaleminden okumak, okuyucular açısından büyük bir zenginlik. Hanımlar, hem ayrıntıya önem verirler hem de zarif üsluplarıyla ve yumuşak kadınsı bakış açılarıyla gördüklerini estetize ederek aktarırlar. Dolayısıyla bu eseri aynı zamanda bir edebiyat eseri tadında okuma imkânına da sahibiz.

Gezi, gözlem ve izlenimler şehirlerimizin; dolayısıyla medeniyetimizin hafızasıdır. Genel tarihin veremediği pek çok önemli bilgiyi bu tür kişisel bilgi, gözlem ve izlenim notlarında buluyoruz.

Eser, sadece Bursalılara hitap etmiyor; aynı zamanda bir bütün olarak Türk kültür tarihine ilgi duyanları da ilgilendiriyor. Zira Bursa demek Türkiye'nin özeti demektir. Bursa Türk kültür ve medeniyetinin başlıca merkezleri arasında yer alır. Dolayısıyla Bursa'yı anlamadan Türk kültürünü ve millet yapısını anlamak mümkün değildir.

Çalışma, hazırlanışı itibariyle kolayca ve zevkle okunan bir mahiyete sahip. Prof. Dr. İsmail Doğan Hocayı böylesine önemli bir eseri Türk irfan hayatına kazandırdığı için tebrik ediyorum.

Prof. Dr. Nurullah Çetin

Ankara Üniversitesi

DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Başkanı

ÖN SÖZ

Fatma Fahrünnisa Hanım'ın “*Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân*” başlıklı seyahat notlarını içeren dizi yazılarıyla karşılaşmam ilginçtir. Doksanlı yılların başında Aile Araştırma Kurumu'nun *Sosyo-Kültürel Gelişme Sürecinde Türk Ailesi* projesinin daimi danışmanlığını üstlenmiştim. Bu projede bir de “*Tanzimat sonrasındaki Türk Ailesinin değişim etkenleri*” üzerinde bir incelemeyi yazmam istenmişti. Bu amaçla dönemin kadın ve aile dergilerini, gazetelerini inceledim. “*Hanımlara Mahsus Gazete*”yi de bu bağlamda taradım. “*Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân*” başlıklı tefrika (dizi) yazılar işte bu okumalarım esnasında gözüme ilişti. Bazı fragmanları not defterime geçirdim ama tümünü çevirme gibi bir düşünce ve heyecanı da duydum; çünkü bu yazılar benim doğup büyüdüğüm kenti, Bursa'yı anlatıyordu. Ancak, o yıllardaki akademik çalışmalarım bunu gerçekleştirecek bir zaman için bana gerekli fırsatı vermemişti.

2003 yılında Bursa *Kent Gazetesi*'nde yayımlanan “*Akademik Bakış*” formatlı haftalık yazılarımda Doksanlı yılların bu heyecanını bir kez daha duydum. Gazetede Bursa seyahatlerinin kadın gezginler boyutunda Fatma Fahrünnisa Hanım'ı Bursalı okurlara tanıtmaya gereğini hissettim. Bu çerçevede yazarın Bursa seyahatiyle ilgili ilk bilgileri bu gazete okurlarıyla paylaştım. O dönemde okurlara bu yazıların tümünü kitaplaştıracığımı ve günün Türkçesiyle de sunacağımı duyurmuşum. Elinizdeki kitap işte bu niyet ve heyecanın bir ürünü olarak ortaya çıktı. Ancak bu aşamada benim için çok önemli olan bir ayrıntıyı paylaşmak istiyorum: Bu çalışmanın Bursa'da Bursalılar tarafından yayımlanmasını çok istemişim. Bunun bana göre anlaşılır bir gerekçesi vardır. Çünkü bu eser bir kadın gezginin ağırlıklı olarak Bursa gözlemlerinden meydana gelen anılardır. Bir İstanbul Hanımefendisinin XIX. yüz yılın son yıllarındaki Bursa gözlemleri bu kentte yaşayanlar için önemli olmalı diye düşünmektaydım. Böyle bir çalışma, yaşayan Bursa'nın kültürel geçmişi için mütevazı bir belge niteliğindedir. Dolayısıyla Bursalıların bu çalışmanın yayınına olan katkısı onlar için de gerekli olabilirdi. Ama hemşerilerim beni bu konuda düş

kırıklığına uğrattılar. Yalnızca bu değildi sonucu. Çalışmanın yayını da gecikmiş oldu. Çünkü Bursa'daki üç girişim birbiriyle benzer bir tavsama ve kayıtsızlık örneği oldu. Basım için verdiğim iki nüshadan biri geri dönmedi...

Bursalılar tarafından yayınlanma düşüncemin karşılaştığı kayıtsızlık, hem çalışmaya verdiğim emek hem de Bursa sevgisi gibi iki önemli nedenle eserin her şeye rağmen basım ve yayınına gerçekleştirme arzumu ortadan kaldırmadı. O dönemde çalışmamın bir süredir bünyesinde, akademik ve kültürel faaliyetlerinin bir kısmında sorumluluk aldığım *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı* yayınları içinde değerlendirilebileceğini düşündüm.

Bunun üzerine çalışma yayımlanması amacıyla 12.09.2007 tarihinde *Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı*'na sunuldu. Konunun uzmanlarınca da titiz bir biçimde gözden geçirilen çalışma aldığı eleştirilerin öngördüğü ayrıntılarda yeniden düzenlendi ve son şeklini almış oldu. Yapıcı ve yol gösterici eleştirileriyle değerli katkıları olan söz konusu uzmanlara teşekkür ediyorum. Bu eserin edebi kimliğini öne çıkaran bu uzman meslektaşlarım, olayı sosyolojik düzleme taşıma çabasında olan şahsımın edebiyat boyutunda eksik kalan terminolojik sorunumu da tamamlamış oldular. Eski harfli Türkçe metinlere “Osmanlıca” yerine “Osmanlı Türkçesi”, “özgün metin” yerine “kaynak metin”, özgün metnin Türkçesi yerine “dil içi çeviri”, Osmanlı Türkçesi'nden Latin harfleriyle gerçekleştirilen tıpkı aktarmaya ise “çeviri yazım” demeyi bu eleştiriler sayesinde öğrenmiş oldum. Çalışmanın “çeviri yazım” metninin uzmanlarca aldığı eleştirilerin düzeltilmesinde yoğun programına rağmen çok önemli katkılarda bulunan değerli meslektaşım Prof. Dr. Nurullah Çetin'e özellikle teşekkür ederim. Yoğun programına rağmen dil içi çeviri ile çeviri yazım redaksiyonu için özel bir zaman ayırdı; yönlendirici, yol gösterici ve öğretici oldu. Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak bu çalışmanın formel pozisyondaki kişisi olmasına rağmen meslektaş samimiyeti içinde oldu ve önemli katkılar sağladı. Kendilerine teşekkür ederim.

Bürokratik kurumlarda yayın yapmanın bilinen güçlüklerinin başında çalışmanın yayına sunulan eserlerin raportörlere gönderilmesi safhasıdır. Bu çalışmanın ilk raportörden iki yılda

geri döndüğünü (dönüşü: 29.01.2009) söylersek işin ciddiyeti anlaşılmiş olur. İki ayrı rapor için de bir bu kadar sürenin sürece eklenmesiyle bürokratik kuruluşlardaki yayın sürecinin rahatlıkla vahametinden söz edebiliriz. Bunun yanı sıra iki olumlu rapora rağmen yayının gerçekleşmesi için başvuru aşamasında eseri yayın sürecine kabul eden Başkan ya da yöneticilerin kurumda olması gerekir. Eserin bu konuda da şansı olmadı, çünkü Kültür Merkezi Başkan ve yardımcılarını ile yayın kurulu değişti. Kültür Merkezi Başkanlığı'nın -Aralık 2015 itibariyle görevde olan yeni yönetimi- iki olumlu rapora rağmen çalışmayı yayımlamadılar...

Seyahat kültürümüzün bu ilk kadın yazarı ve onun özgün eserini Türk kültürüne sunma inisiyatifi ve cesaretini ise genç yayıncı arkadaşımız *Servet Sarıkaya* gösterdi. Kendisine çok teşekkür ederim. Eserin teknik düzenleme ve basımını gerçekleştiren *Pegem Akademi* Yayınevinin değerli çalışanlarına ayrıca teşekkür ediyorum.

Ankara, Batıkent 03.12.2015

Prof. Dr. İsmail DOĞAN

İÇİNDEKİLER

Kadınlara Seyahat Kültürü ve Fatma Fahrünnisa Hanım'ın	
Bursa Seyahati	1
Türk Kültürü ve Seyahat	2
Bursa Gezginleri ve "Bursa Ateşi"	3
Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Bursa Seyahati	6
Seyahatnamenin İçeriği	8
Bursa'nın Dinlenme Yeri (Âram-gâhı): Çekirge	10
Seyahatnamedeki Toplumsal Vurgular	15
Kadın İmgesi	20
Hanımlara Mahsus Gazete	23
"Fatma Fahrünnisa Hanım" kimdir?	27
Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Hanımlara Mahsus Gazete'deki Yazarlığı	29

DİLİÇİ ÇEVİRİ

Fatma Fahrünnisa Hanım Bursa Vilâyetinde Kısa Süreli Bir Seyâhat

Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Sayı: 42, s.3-4	39
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Sayı: 43/ s. 3-4	42
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Sayı: 44/ s. 6-7	44
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Sayı: 45, s. 3-4	47
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 46/ s. 5-6	50
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 47/ s. 1-2	53
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 49/ s.1-2	57
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 51, s. 1-2	60
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 52, s. 2-3	63
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 53, s.1-2	67
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 54/s.1-2	70
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 55, s. 3-4	73
Bursa İlinde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 56/ s. 2-3	76

Bursa İlnde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 58, s. 2-3	80
Bursa İlnde Kısa Süreli Bir Gezi Güçlü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 59/ s. 2-3.	83
Bursa İlnde Kısa Süreli Bir Gezi Gü.lü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 60/ s. 2-3.	85
Bursa İlnde Kısa Süreli Bir Gezi Gü.lü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 61, s.3	89
Bursa İlnde Kısa Süreli Bir Gezi Gü.lü Edebiyatçı İsmetli Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Değerli Eseridir Sayı: 63/s. 4-5.	92

ÇEVİRİYAZIM

Fatma Fahrünnisâ Hanım Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân

Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân 8 Şa'bân Sene 1313, 11 Kânûn-ı Sâni, Sene 1311 Perşembe, Numara: 42/ S. 3-4.....	97
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân 12 Şa'bân, Sene 1313, 11 Kânûn-ı Sâni, Sene 1311 Pazartesi, Numara: 43/ S.3-4.....	100
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân 16 Şa'bân, Sene 1313, 19 Kânûn-ı Sâni Sene 1311 Cuma, Numara: 44 / S. 6-7.....	103
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet-Penâhileridir 19 Şa'bân Sene 1313, 22 Kânun-ı Sâni 1 Sene 311 Pazartesi, Sayı: 45 / s. 3-4.	105
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Edîbe-i İsmet - Penâhileridir. 22 Şa'bân Sene 1313, 25 Kânun-ı Sâni Sene 1311 Perşembe, Sayı: 46 / s. 5-6.	109
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Edîbe-i İsmet-Penâhileridir 26 Şa'bân Sene 1313, 29 Kânun-I Sâni Sene 1311, Pazartesi Sayı: 47/s.1-2.	113
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i Âfîleridir 3 Ramazan Sene 1313, 5 Şubat Sene 1311 Perşembe, Sayı: 49/s.1-2.....	117
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet-Penâhileridir 10 Ramazan Sene 1313, 12 Şubat Sene 1311 Pazartesi, Sayı:51/s.1-2.....	120
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevlân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet-Penâhileridir 13 Ramazan Sene 1313, 15 Şubat Sene 1311Perşembe, Sayı: 52/s.2-3.....	123

Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir 20 Ramazan Sene 1313, 22 Şubat Sene 1311 Perşembe, Sayı: 53 /s.1-2.....	128
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir 27 Ramazan Sene 1313, 29 Şubat Sene 1311 Perşembe, Sayı: 54/s.1-2.....	131
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir 11 Şevvâl Sene 1313, 14 Mart 1312 Perşembe, Sayı: 55/ s. 3-4.....	133
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir 18 Şevvâl Sene 1313, 21 Mart Sene 1312 Perşembe, Sayı: 56 / s. 2-3.....	137
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-Nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir 4 Nisan Sene 1312, 3 Zilka'de Sene 1313 Perşembe, Sayı 58 / s. 2-3.....	141
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-Nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir. 11 Nisan Sene 1312, 10 Zilka'de Sene 1313 Perşembe, Sayı: 59 / s.2-3.....	144
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-Nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir 18 Nisan Sene 1312, 17 Zilka'de Sene 1313 Perşembe, Sayı: 60/ s. 2-3.....	147
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-Nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir 25 Nisan Sene 1312, 24 Zilka'de Sene 1313 Perşembe, Sayı: 61 / s.3.....	150
Hüdavendigâr Vilâyetinde Kısmen Bir Cevalân Edîbe-i Zî-İktidar 'İsmetlü Fahrü'n-Nisâ Hanımefendi Hazretlerinin Eser-i İsmet- Penahîleridir 9 Mayıs Sene 1312, 9 Zilhicce Sene 1313 Perşembe, Sayı: 63 / s.4-5.....	154
Kaynakça	159
Sözlük.....	163
Ekler.....	185
Dizin.....	245

KADINLARIN SEYAHAT KÜLTÜRÜ VE FATMA FAHRÜNNİSA HANIM'IN BURSA SEYÂHATI

Kadınların seyahat (gezi) kültürü üzerine çalışmaların tarihi bizde pek fazla geriye gitmez. Bununla kadınların erkeklerden bağımsız bir gezi kültürünün erken dönemine işaret eden bir çalışmayı kastediyorum. Bir kadının özgürce, bulunduğu yöreden ayrılıp başka yöreye, bir yerden bir yere; başka bölge ve diyarlara gitmesi; gezip gördüğü yerler hakkında ortaya çıkan izlenimlerini yazıya dökmesi ile ilgili *seyahatname* benzeri çalışmalara 18. yy sonları ve 19. yy başlarında Batı literatüründe rastlanılmaktadır. Bu durum biraz da kadınların kamusal hayata katılmaları yolundaki hakların ortaya çıkıp gelişmesi ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında *seyahatname* yazarı kadın seyyahların (gezinlerin) ilk örneklerinin Batıya ait oluşu yadırganmamalıdır.

Batı dışı toplumlarda ortalama insanların gezi (seyahat) kültürü çok geç ortaya çıkmıştır. Gezi kültürü yerleşik kültüre özgü bir sosyalleşme biçimidir. Bu kültür, doğup büyüdüğünüz, geçiminizi sağladığınız ve halen yaşamakta olduğunuz yerlerden başka ve farklı kültürler görme isteği ile ortaya çıkar. Yerleşik kültüre geçişleri geciken toplumlarda seyahat mecburiyetlerle şekillenir. Hac seyahati ya da kutsal yerlerin gezilip görünmesi isteği gibi din ve inançların neden olduğu talepleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Türk Kültürü ve Seyahat

Türk kültürünün ilk seyahatnamesi *Hoca Gıyasettin Nakkaş'ın Acâib'ül Letâif*dir. Eser *Hitay Seyahatnamesi* olarak da bilinir. 1422'de tamamlanan bu çalışmada Çin İmparator'una gönderilen elçilik heyetinin Herat'tan başlayan ve üç yıl süren seyahati anlatılır. Bâbü Şah'ın (14 Şubat 1483 Andican-26 Aralık 1530 Agra) anılarını içeren “*Bâburnâme*” de bir çeşit seyahatname sayılabilir. Çünkü bu çalışma Bâbü'ün anılarının seyahat tecrübesi üzerinden kaleme alınmış şeklidir.¹

İlginçtir, bizde seyahat düşüncesinin *Evliya Çelebi*'nin şöhretine paralel bir açıklaması vardır. Üstat, rüyasında gördüğü *Hz. Muhammed'in ellerine uzanıp öperken “Şefaât Yâ Resûlallah”* diyecek yerde, Peygamber'in mehâbetinden (yücelik ve ululuğundan) şaşırarak yanlışlıkla “*Seyahat Yâ Resûlallah*” deyivermiştir². İstem dışı bir tercihle ortaya çıkan deneyim seyahat kültürümüzün bu bağlamda ortaya çıkan ironik serüvenine de ışık tutmaktadır.

Bu serüvenin bilinçli bir tercihle gelişip yaygınlaşması ise Batı'ya nispetle çok yenidir. İnsanlarımızın seyahat tecrübesi, planlı ve programlı olarak bulunduğu yerler dışında başka kentlere, bölge ve ülkelere geziler düzenleme ve gerçekleştirme düşüncesinin geçmişi fazla değildir. Tanzimat dönemi böylesi bir anlayışın gelişmesi açısından bir dönemeç sayılır. Bu dönem (1839 ve sonrası) benzer gelişmelerde olduğu gibi seyahat kültüründe de yeni anlayış ve açılımlar getirdi.

Türk kadınının seyahat kültürü ise erkeklere göre daha da geç dönemlere rastlar. Refik Halit (Karay) 1918 yılında dönemin

¹ Babür'ün bu çalışması için şu eserlere bakılabilir: 1. Fernand Grenard, **Bâbü**, Haz: Orhan Yüksel, MEB, 1. Bsk., İstanbul, 1971, 207 s.; 2. **Bâbü'nâme**, Haz: Reşit Rahmeti Arat, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, 622 s.

² Bu bilgi için bkz: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman/ Yücel Dağlı, 1. C. 1. Kitap, YKY, İstanbul 2006, s. 4.

popüler dergisi *Yeni Mecmua*'da bu gelişmeyi şöylece belirler: “Bizde siyaset ve edebiyat nasıl ki yeni anlayışlara yerini bıraktıysa, seyahatin de giderek Avrupalılaştıran bir değişikliği, bir yeniliği oldu. Yolculuk da edebiyat gibi şimdi daha az külfetli, halk arasında daha fazla salgın. Kamu işlerine kadınlar da girmeye başlayalı, ulu bir kış dağı seyranına, bir ada gezintisine devr-i âlem kadar önem veren, ürkeklik gösteren hanımlarımızı bile bir seyahat merakı aldı. Artık onlar da erkekler gibi bavullarını hazırlıyor, biletlerini alıyor ve korkusuz, kayıtsız sağlam adımlar, cesur turlarla gidiyor.”³ Yazara göre Van kedisi gibi minder üstünde, mangal altında uyuklamak devri kadın için bundan böyle gerilerde kalmıştır.

Seyahatin yazıya dökülmesi yani gezilerin kayda geçirilerek aktüel okurlara ve tarihe sunulması ise ancak böyle bir hareketliliğin başlamasıyla açıklanabilir. O yüzden sefaretnameler zaman zaman seyahatname tadı bırakacak örnekler olarak değerlendirme boyutu ortaya koysalar da seyahatnamelerin sivil ve özgür niteliklerini taşımaktan uzaktır. Çünkü sefaretnameler seçilen devlet görevlilerin gittiği ülkelerde tanımlanmış bir görev çerçevesindeki kişisel izlenim ve değerlendirmelerini kapsar. Oysa seyahatnamelerde biçimi baştan belirlenmiş böyle bir hareketlilik tanımı yoktur. Gezinlerin kültürel hazır bulunuşluk düzeyleriyle, yeni ve farklı kültürler karşısındaki duygu ve düşünce dalgalanmaları gezip görülen yerlerin yazıya dökülmesinde önemli rol oynar.

Bursa Gezinleri ve “Bursa Ateşi”

Bursa, gezginlere seyahat merakı uyandıran, gözlerine ve gönüllerine seyahat arzusu esinleyen kentlerin başında gelir. Evliya Çelebi'nin dilinde “*Bursa ateşi*” ifadesini bulan bu istem Bursa gezilerinin belirleyici ögesi olmuştur. Gördüğü ünlü rüyadan

³ Refik Halit, “Tanzimat Seyahati”, *Yeni Mecmua*, 30 Mayıs 1918, S. 46, s. 381-382. Ayrıca Bkz: İsmail Doğan, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.1. s. 192.

sonra Evliya Çelebi'nin ilk durağı Bursa'dır. Seyahatnamesinde içindeki kıvılcımların Bursa ateşine dönüştüğünü üstat şöyle açıklamaktadır:

“Vefakâr dert ortağı, can dostum;

Kardeşim Evliyam! Gel seninle ‘önce yoldaş olup, sonra yol’ sözüne uygun olarak arkadaş olup beş-on gün içinde eski taht merkezi, büyük bir şehir olan Bursa şehrini seyredip gezip dolaşp kalbin aynasını gam pasından arındırıp hüznünlü gönlümüzü şenlendirelim. Gamlı gönlümüzü gamdan kurtaralım. Binlerce ibret verici eserleri, yüzlerce bilgin canları, geçmiş Osmanlı Sultanlarının türbelerini ve diğer nurlu mezarları ziyaret edelim. Özellikle Emir Sultan Hazretlerinin mübarek kabrine yüz sürüp kalbimiz nurla dolsun, cihan cihan can sohbetler edelim’ deyince hemen içime bir Bursa ateşi düşüp o vefalı dostun teklifiyle içime Bursa diyarına gitme arzuları geldi...”⁴

Bursa ateşi aynı zamanda, gerek yabancı gerekse yerli bayan gezginlerin çok önemli bir güdülenme imgesidir. Bulunmaz “Hint kumaşı” nasıl oluyor da “bulunmaz Bursa kumaşı”na dönüşüyor? Acaba gezginleri Bursa’ya çeken henüz gezip görmeden kendilerine ulaşan bu ve benzeri merakların ürettiği soruları cevaplama düşüncesi midir? Yoksa Bursa yüzyıllar öncesinden “ipek yolunun” olmazsa olmaz odağı olarak mı kabul görmektedir? Hiç kuşkusuz ki bunların hepsi nedenler arasında düşünülebilir. Ama herhalde Bursa ateşinin ilk Batılı bayan gezginlerinden Miss Julia Pardoe’nun şu sözlerini bütün bu gerekçelerin âdeta bir bileşkesi (sentezi) gibi anlamak gerekir:

“Doğuya yolculuk eden, Avrupa’da generallerle yemek yemekte bulunan, Asya’da beylerle pilav yiyen, sarayları gören, Boğaz’da bir kayıkla süzülüp geçen bir insan, Türkiye’nin her yöresini gördükten sonra Uludağ’ın doruğunda bir çubuk içmeden dönerse, yerlilerce, hiçbir şey görmemiş demektir.”⁵ Bu

⁴ **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman/ Yücel Dağlı, 1. C. 1. Kitap, YKY, İstanbul 2006, s. 2.

⁵ Miss Julia Pardoe, **18. Yüzyılda İstanbul**, İnkılâp Kitabevi, 1997, s.116-7.

sözlerde aynı zamanda Bursa için her zaman önemli bir gerekçe vardır ve gezginler için bu gerekçeler yeniden üretilir ve yeniden yorumlanır. Bayan Julia'nın Bursa ve Uludağ tanıklığı da aynen böyle olmuştur.

Bayan *Julia*, bir kent tanıklığının ilginç ama olması gereken sınırlarında durmaktadır. Bir kentin sınırlarında durmak aslında, kenti hangi noktadan izlemek ve algılamak gerektiğini bilmekle ilgilidir. Önce bütünsel bakmak; örneğin *Evliya Çelebi* gibi “File-dar Ovası’ndan Bursa’ya bakmak” gibi... Ya da Bayan *Julia*'nın geçtiği yerlerden bağlar, dut ağaçları, zeytin ormanları, salatalık ekilmiş bahçeler, pancar ve karpuz tarlalarıyla bezenmiş bir tabiat harikasının inanılmaz atmosferinden şehre girmek gibi bir şey. Bu şehir Bursa'dır ve söz konusu manzara karşısında Bayan *Julia* “daha önce hiç böyle güzel bir şehirden geçmemiştim” diyerek şaşkınlığını dile getirecektir. *Evliya Çelebi*'ye de durduğu yer şun-ları ilham etmiştir: “Bu şehir Filedar Ovası’ndan acayip, garip bir manzara teşkil eder. Gördüğüm şehirlerin hiçbirine benzemez.” İki ayrı dünyanın gezginini aradaki yüzyıllık farka rağmen bir ihtişamın büyüünde buluşturan acaba kent ruhunun tarih ve coğrafya ekseninde bütünleşmesinden başka ne olabilir?

Bayan *Julia* birkaç refakatçi ile birlikte ve at sırtında Ulu-dağ'ın doruğuna, kendi deyişi ile “*Tanrı'nın Mekânına*” da çıkmayı başaracaktır. Günümüzden yaklaşık yüz yetmiş yıl önce “Bursa ateşinin” peşinden kente gelen bu genç İngiliz Bayan, On üç saat süren Uludağ tırmanışının, çektiği olanca sıkıntı ve yor-gunluğuna değdiğini belirtmekten kendini alamamıştır. Bayan *Julia*'nın Bursa ateşinden kalan ise dünyanın başka hiçbir yerinde görmediği Uludağ ve eteklerinin eşsiz görünümüdür. Bursa'nın tabiattan yana, yeşilden yana olan ayrıcalığı Bayan *Julia*'nın belle-ğinde ve anlarındaki en kalıcı imgelerdir.

Aslında bu durum tüm Bursa gezginlerinin ortak değerlen-dirmesidir. Üstelik gezginlerin bitki örtüsü ve verimli toprakları üzerine olan bu tanıklığı Bursa'nın “insan eliyle yetiştirilmiş ve işlenmiş topraklara” sahip oluşu noktasında ortak bir vurguya dönüşür. *Feldmareşal H. Von Moltke* bu noktadan bir adım daha

giderek Bursa'nın tarih ve tabiattan yana ayrıcalığını İstanbul ile karşılaştıracaktır:

“Osmanlı hükümdarlarının her iki başkentlerinden hangisinin; eskisinin mi, yoksa yenisinin mi? Bursa'nın mı, İstanbul'un mu? yerinin daha güzel olduğunu kestirmek sahiden çok güçtür. İnsanı büyüleyen şey İstanbul'da deniz, Bursa'da karadır. Birinde tablo mavilerle, ötekinde yeşillerle işlenmiştir. Olymp'in (Uludağ'ın) karanlık ormanlarla kaplı dik yamaçlarından meydana gelen zemin üzerinde yüzden fazla beyaz minare ve yuvarlak kubbe göze çarpar. Hemen hemen daimi karlar bölgesine kadar yükselen dağ Bursa ahalisine kışın ısınmak için odun, yazın da şerbetleri için buz sağlar. Nilüfer adını taşıyan ırmak, içlerinde koyu, renk renk yapraklı dev gibi ceviz ağaçları, açık yeşil çınarlar, beyaz camiler ve siyah servilerin yükseldiği zengin çayırliklar ve dutlukların arasından kıvrıla kıvrıla akar. Asmalar muazzam ağaç gövdelerine sarılır ve dallara asılır, oradan da tekrar yere sarkar. Beri yandan hanımelleri ve çiçekli sarmaşıklar da asmaların üzerine atılır. Spreewald'e bakan Lübbenau kulesinden başka hiçbir yerde bu kadar geniş, bu kadar baştan aşağı yeşil manzara seyretmedim. Üstelik burada daha zengin bir bitki âlemi ile ovayı sınırlandıran muhteşem dağlar da vardır. İnsanı şaşırtan şey su bolluğu. Her yanda bir dere çağılıyor, kayalardan gür pınarlar dökülüyor, buğuları tütenlerin yanında buz gibi soğukları var. Bütün şehirde, camilerde bile, sayısız fiskiyelerden su akıyor.”⁶

Fatma Fahrünnisa Hanım'ın Bursa Seyahati

Bursa ateşinin yerli kadın gezginlerinin kent tanıklığı yabancılardan çok sonra 1890'lı yıllara rastlar. *Fatma Fahrünnisa Hanım* İngiliz Bayan *Julia*'dan yaklaşık yetmiş yıl sonra “*Bursa ateşinin*” ilk yerli kadın gezginidir. Onun Bursa tanıklığı Bursa'daki kentsel değişime olduğu kadar, coğrafyasının Mudanya, Misi Köyü, Çekirge Semti ve Uludağ eksenindeki Bursa portaline

⁶ Feldmareşal H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Remzi Kitapevi, Çev: Hayrullah Örs, İstanbul, 1969, s.56-57.